

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.37>

КУЛЬТУРНІ ПРАВА ГРОМАДЯН: ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ

Ратушна О.М.,

старший викладач кафедри історії,

музеєзнавства та культурної спадщини

Інституту гуманітарних та соціальних наук

Національного університету «Львівська політехніка»

Ратушна О.М. Культурні права громадян: особливості забезпечення і реалізації.

Стаття присвячена особливостям забезпечення та реалізації культурних прав громадян як реальним можливостям людини реалізувати усі свої права і свободи в державі. Зазначені права визначають спрямування державної політики і рівень демократизації суспільства.

Наголошено, що культурні права громадян визначають вектор духовного, морально-психологічного та соціально-ціннісного розвитку особи та забезпечують їй можливість повноцінної самоідентифікації в межах конкретної нації. Важливим аспектом реалізації культурних прав громадянами, який їм гарантує держава, є вільний доступ до надбань цивілізації і конкретної соціальної спільноти з метою розвитку національної ідеї.

З'ясовано, що культурні права – це комплекс конституційних прав і свобод, що забезпечують можливості вільного духовного розвитку людини. Разом з можливістю «використовувати» громадяни мають право і обов'язок «розвитку», «збереження», «примноження» культурних здобутків своєї нації. Такий відповідальний підхід дасть можливість майбутнім поколінням повноцінно реалізувати свої культурні права та сприятиме утвердженню національної ідентичності українців.

Наголошено, що усі права людини, гарантовані Конституцією мають однакову цінність і значущість в межах правового статусу особи. Сьогодні культурні надбання нації, її духовні цінності, можливість кожного громадянина на культурно-духовний розвиток, а також, можливість майбутніх поколінь реалізувати усі свої права є тим, за що бореться наша держава.

Зазначено, що особа, котра має можливість на належному рівні реалізувати, гарантовані державою, культурні права, зможе формувати власну правосвідомість, правову культуру, ідеологічні переконання на основі загально цивілізаційних та національних цінностей.

Якщо держава заохочує громадян до розвитку і збереження культурної спадщини, водночас, надаючи повноцінну можливість користуватися культурними правами, то суспільство автоматично генеруватиме гуманістичні ідеї і формуватиме ціннісні світоглядні переконання особистості.

Акцентовано увагу на тому, що за Конституцією України громадянам гарантується право на освіту, на свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості.

Ключові слова: культурні права, право на освіту, інтелектуальна власність, культурна спадщина, свобода творчості, національна ідеологія, національні цінності, Конституція України.

Ratushna O.M. Cultural rights of citizens: features of provision and implementation.

The article is devoted to the peculiarities of ensuring and realizing the cultural rights of citizens as real opportunities for a person to realize all his rights and freedoms in the state. These rights determine the direction of state policy and the level of democratization of society.

It is emphasized that the cultural rights of citizens determine the vector of spiritual, moral-psychological, and socio-value development of a person and provide him with the possibility of full self-identification within the boundaries of a specific nation. An important aspect of the realization of cultural rights by citizens, which is guaranteed by the state, is free access to the assets of civilization and a specific social community for the purpose of developing the national idea.

It was found that cultural rights are a complex of constitutional rights and freedoms that provide opportunities for free spiritual development of a person. Along with the opportunity to «use», citizens have the right and duty to «develop», «preserve», «multiply» the cultural achievements of their nation. Such a responsible approach will enable future generations to fully realize their cultural rights and will contribute to the establishment of the national identity of Ukrainians.

It was emphasized that all human rights guaranteed by the Constitution have the same value and significance within the legal status of a person. Today, the cultural assets of the nation, its spiritual values, the opportunity of every citizen for cultural and spiritual development, as well as the opportunity of future generations to realize all their rights are what our state is fighting for.

If the state encourages citizens to develop and preserve cultural heritage, at the same time, providing a full opportunity to enjoy cultural rights, then society will automatically generate humanistic ideas and form valuable worldview beliefs of the individual.

It is noted that a person who has the opportunity to properly implement state-guaranteed cultural rights will be able to form his own legal awareness, legal culture, and ideological beliefs based on general civilizational and national values.

Attention is focused on the fact that according to the Constitution of Ukraine citizens are guaranteed the right to education, to the freedom of literary, artistic, scientific and technical creativity.

Key words: cultural rights, right to education, intellectual property, cultural heritage, freedom of creativity, national ideology, national values, Constitution of Ukraine.

Постановка проблеми. Забезпечення основних прав та свобод громадян є одним з основних завдань правової, демократичної держави. Сьогодні Україна ведучи боротьбу з російським агресором, перш за все, намагається зберегти свою цілісність, суверенітет, незалежність і забезпечити громадянам повноцінну реалізацію та захист їх основоположних прав.

Під час воєнного стану певні права громадян законно обмежені, а цінність ряду прав і свобод ми змогли повноцінно зрозуміти, лише під прямою загрозою їх втрати. Та навіть за таких умов важливою є повноцінна реалізація усіх, без винятку, прав громадян, зокрема, культурних.

Повноцінний розвиток особистості передбачає максимальну реалізацію можливостей доступу до освіти, культурно-мистецької спадщини, на інтелектуальну діяльність і мистецьку творчість.

Особа, що має можливість на належному рівні реалізувати, гарантовані державою, культурні права, зможе формувати власну правосвідомість, правову культуру, ідеологічні переконання на основі загальноцивілізаційних та національних цінностей.

Мета статті полягає у поглибленні дослідження особливостей забезпечення та реалізації культурних прав громадян.

Стан опрацювання проблеми. Задекларовану проблематику доцільно розкривати, послуговуючись теоретично-методологічними здобутками, висвітленими у працях учених-юристів соціологів та істориків.

Питанням забезпечення та реалізації культурних прав громадян приділяли увагу такі науковці: М.Д. Лазарева, К.Б. Левченко, Л.М. Ніколенко, І.Г. Ошкадеров, О.В. Прієшкіна, Я.В. Старуценко, С.С. Чернявський та інші.

Наукові здобутки та концептуальні ідеї зазначених дослідників сприяють розвитку нових підходів до розуміння особливостей забезпечення та реалізації культурних прав громадян.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж висвітлити питання особливостей реалізації культурних прав громадян варто акцентувати увагу безпосередньо на ключових термінах, за допомогою яких розкривається категорія правовий статус особи.

Науковці зазначають, що система взаємовідносин між особою та державою, що закріплена в Конституції України, визначається як конституційно-правовий статус особи. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина є основними елементами конституційно-правового статусу особи [1, с. 109–114].

Ведучи мову про права громадян, ми акцентуємо увагу на питанні забезпечення цих прав державою, зазначаємо, що держава гарантує особі права і свободи.

Гарантії мають особливе значення в механізмі правового забезпечення і трактуються як сукупність умов і спеціальних правових способів і засобів, за допомогою яких забезпечується їх здійснення, охорона та захист в правовій державі. М.Д. Лазарева зазначає, що головним призначенням

правових гарантій є створення необхідних умов для перетворення закріплених у законі прав і свобод із можливостей на реальність [2, с. 51–53].

Реальні можливості людини реалізувати усі свої права і свободи в державі визначає спрямування державної політики і рівень демократизації суспільства, адже не підкріплена фактичними діями декларативність забезпечення прав людини є ознакою держав недержавного спрямування.

Таку ситуацію ми спостерігати в радянському союзі, коли людина була лише гвинтиком великого механізму за формулою «людина для держави», а не «держава для людини». Тобто, принцип пріоритету прав і свобод людини та громадянина, людиноцентризм у політиці держави був відсутній.

Зауважимо, що усі права людини, гарантовані Конституцією мають однакову цінність і значущість в межах правового статусу особи. Сьогодні культурні надбання нації, її духовні цінності, можливість кожного громадянина на культурно-духовний розвиток, а також, можливість майбутніх поколінь реалізувати усі свої права є тим, за що бореться наша держава.

У довідково-енциклопедичній літературі зазначається, що культурні права – це комплекс конституційних прав і свобод, що забезпечують можливості вільного духовного розвитку людини. Ці права реалізуються через вільний доступу громадян до духовних здобутків свого народу і всього людства, а також, їх засвоєння, використання і, що важливо, безпосередньої участі у подальшому їх розвитку [3].

Необхідно розуміти, що разом з можливістю «використовувати» громадяни мають право і обов'язок «розвитку», «збереження», «примноження» культурних здобутків своєї нації. Такий відповідальний підхід дасть можливість майбутнім поколінням повноцінно реалізувати свої культурні права та сприятиме утвердженню національної ідентичності українців.

За Конституцією України (стаття 53) громадянам гарантується право на освіту.

Зокрема, обов'язковою є повна загальна середня освіта, а також, «державою забезпечується доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах» [4].

Позитивним аспектом реалізації права на освіту є те, що держава гарантує надання учням і студентам державних пільг і стипендій.

Під час воєнного стану в Україні актуальним є питання забезпечення права на освіту, зокрема, внутрішньо переміщеним особам. Потрібно здійснювати контроль за тим, як неповнолітні особи з числа внутрішньо переміщених, адаптуються до освітнього процесу, чи не порушується їх право на безкоштовну освіту і належні умови навчання.

До такого моніторингу варто залучати соціальні служби, представників ювенальної поліції, а також, волонтерів і психологів, що працюють з неповнолітніми на новому місці їх проживання.

У ст. 54 Конституції України закріплено право громадян на свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості. Зазначено, що гарантом зазначеного права є держава, а також, акцентовано на тому, що держава здійснює захист інтелектуальної власності громадян, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, які виникають з різними видами інтелектуальної діяльності [4].

У довідковій літературі зазначається, що інтелектуальна власність – це комплекс прав на результати розумової діяльності людини. Ці права реалізуються в науковій, художній, виробничій та інших сферах людської життєдіяльності. Також зазначені права є об'єктом цивільно-правових відносин і стосуються права кожного громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися результатами власної інтелектуальної і творчої діяльності [5].

Важливо, що Конституцією України гарантується право кожного громадянина на результати його інтелектуальної і творчої діяльності, а отже, без його (громадянина) дозволу/згоди ніхто не може поширювати, чи іншим чином використовувати ці результати. Виняток щодо цього положення регламентується законодавством України [4].

Сьогодні є актуальним питання міжнародної взаємодії і співпраці українських науковців у світовому освітньо-науковому просторі з представниками різних країн. За таких умов відбувається обмін науково-культурним досвідом, встановлюються наукові зв'язки, що сприяють розвитку науково-технічного прогресу.

Нажаль, під час дії воєнного стану в Україні зменшилася можливість міжнародної наукової мобільності як студентів, так і науковців, але цей захід вимушений, тимчасовий і продиктований безпековими умовами.

Звичайно, варто зазначити, що навіть за умов обмеженої академічної мобільності, зокрема, чоловіків певного віку, науковці мають можливість здійснювати обмін досвідом, приймати участь в наукових заходах на освітньо-наукових платформах в онлайн форматі.

Також, важливо акцентувати увагу на тому, що культурна спадщина в Україні охороняється законом. Це зазначено в Конституції України, у ст. 54 [4].

Значення терміну «культурна спадщина» досить широке. Енциклопедія історії України визначає культурну спадщину як сукупність успадкованих сучасниками від попередніх поколінь культурних цінностей.

Зазначається, що культурна спадщина поділяється на [6, с. 486]:

1. Матеріальну:

а) пам'ятки архітектури, мистецтва, археології, історії та природні об'єкти, що з ними пов'язані);

б) визначні місця;

в) рукописи, архіви, книги, наукові історичні, археологічні, художні тощо колекції, що мають певну цінність для нації.

2. Нематеріальну:

а) традиції, свята, обряди, традиційні ремесла тощо;

б) різні форми збереження та демонстрування досвіду поколінь, що є значущими для окремих соціальних спільнот та передаються наступним поколінням.

Культурна спадщина певної соціальної спільноти повинна бути у вільному доступі для громадян, а також, її варто популяризувати і вона (культурна спадщина) підлягає збереженню державою і громадянами.

У Конституції України зазначається, що «держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами» [4].

У війні росії проти України актуалізувалася проблема збереження культурних цінностей нашого народу, для того, щоб наступні покоління українців мали можливість ними користуватися і підтверджувати свою національну ідентичність, зокрема і її морально-правовий аспект.

Національні цінності і надбання культури є тим «багажем» з яким Україна повноцінно може увійти до Європейського Союзу, адже представники нашої освіти, науки, юриспруденції тощо століттями відомі за кордоном як видатні діячі у різних сферах суспільної життєдіяльності людства.

Слушною є думка, що метою реалізації культурних прав людини і громадянина є вплив на духовний, інтелектуальний розвиток особи, що сприяє ціннісній самореалізації особи в економічній, соціальній, політичній і культурній сферах [7, с. 24–27].

Старушенко Я.В., аналізуючи сучасний стан реалізації культурних прав і свобод громадян України, зазначає, що саме культурні права реалізуються через участь «людини у конфігурації духовного та матеріального середовища, поширення та відтворення цінностей та норм, які сприяють гуманізації суспільства, взаємоповазі та солідарності суспільства, що базується на людській гідності та моралі» [8, с. 70–75].

Повноцінний розвиток духовного середовища є передумовою забезпечення людської гідності як важливого аспекту функціонування правової держави. Суспільство в якому морально-духовні цінності, що формують національну ідею, відображені в культурних правах громадян, ставить в основу свого розвитку людиноцентризм і гуманізм.

Якщо держава заохочує громадян до розвитку і збереження культурної спадщини, водночас, надаючи повноцінну можливість користуватися культурними правами, то суспільство автоматично генеруватиме гуманістичні ідеї і формуватиме ціннісні світоглядні переконання особистості.

Науковці зазначають, що культурні права і свободи також визначають як духовні або ідеологічні права і свободи, обґрунтовуючи виправданість такого підходу тим, що повноцінна реалізація цих прав сприяє духовному розвитку особи. Культурні права громадян не лише декларують, а й є основою формування національної ідеології як суспільного феномена [9, с. 262].

Сьогодні, на жаль, можна почути думку, що культурні права особи і громадянина є менш важливими, порівняно з іншими видами прав особи. Звичайно, таке твердження є безпідставне і неправильне, тому, що права людини не можуть бути менше, чи більше важливі, адже усі права особи в сукупності гарантують її повноцінний розвиток та ціннісну життєдіяльність в межах державно-правового простору.

Висновки. Отже, сьогодні забезпечення та реалізація культурних прав громадян відзначаються особливістю, що полягає у питанні збереження національної ідентичності та суспільно-правових цінностей. Адже культурні права громадян визначають вектор духовного, морально-психологічного та соціально-ціннісного розвитку особи та забезпечують їй можливість повноцінної самоідентифікації в межах конкретної нації. Важливим аспектом реалізації культурних прав громадянами, який їм гарантує держава, є вільний доступ до надбань цивілізації і конкретної соціальної спільноти з метою розвитку національної ідеї.

Сприяння держави повноцінній можливості громадянам реалізувати культурні права навіть в умовах воєнних реалій є ознакою цивілізованого демократичного суспільства, де цінність прав та свобод людини і громадянина – основний принцип державно-правової політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Прієшкіна О.В. Забезпечення прав людини в Україні: стан та перспективи. *Наукові записки НаУКМА*. Том 200. Юридичні науки. 2017. С. 109–114.
2. Лазарева М.Д. Стан забезпечення прав людини в Україні на сучасному етапі. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2020. С. 51–53.
3. Культурні права. *Енциклопедія сучасної України*. <https://esu.com.ua/article-51487>.
4. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Інтелектуальна власність. *Велика українська енциклопедія*. https://vue.gov.ua/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C.
6. Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон–Кю. Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2008. 568 с.
7. Ніколенко Л.М., Ошкадеров І.Г. Характеристика культурних прав людини та громадянина в умовах модернізації правової системи. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Юридичні науки. Випуск 1. Том 1. 2018. С. 24–27.
8. Старушенко Я.В. Аналіз сучасного стану реалізації культурних прав і свобод громадян в Україні. *Публічне урядування*, 3 (31), 2022. С. 70–75. [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-3\(31\)-9](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-3(31)-9).
9. Левченко К., Чернявський С., Дунебабін А. Настільна книга громадянина. Фоліо. 2021. 656 с.